

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Капустіна Н. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

доцент кафедри філософії,

кандидат юридичних наук, доцент,

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИПАДОК

Зародилося уявлення про випадок вже в давнину при найперших спробах усвідомлення людиною свого буття. Ці уявлення стали необхідними при поясненні поведінки людини, її долі. У повсякденній свідомості людини розуміння випадку спирається на філософське бачення даної категорії як об'єктивного явища, де випадкове протистоїть необхідності. Необхідність і випадковість виступають в філософії парою співвідносних категорій які конкретизують уявлення про способи взаємозалежності явищ, а також висловлюють типи зв'язків цих явищ і ступінь їх обумовленості. Під випадковістю розуміють те, що виникає внаслідок неповторного збігу обставин, унікальної комбінації багатьох невідомих(чи недоступних контролю або фіксації) чинників, як перетин причинно-наслідкових ланцюгів, вияв варіативності, неоднозначності дійсності. Традиційне визначення випадковості дане Гегелем: випадковість як дещо таке, що «може бути і може також не бути...», може бути таким, а також і іншим...», вказує на тісний зв'язок категорій випадковості, можливості і дійсності, протиставляючи випадковості необхідність [7]. У основі випадковості лежать уявлення про незалежність, що веде до непередбачуваності відповідних явищ і процесів. Випадкове явище або процес можуть бути не тільки таким, але і бути іншими, виникати лише в певному місці і в певний час, а при інших обставинах і в інший час воно перестане бути таким. Випад-

ковість в силу її природних властивостей містити в собі багатство можливостей вона визначається як відсутність закономірності, вона існує об'єктивно незалежно від суб'єктивного ставлення до неї. Випадок не обумовлений людським сприйняттям, його буттєві властивості не залежать від того, має особа якесь уявлення про нього чи ні.

Відмінність правових понять від понять в інших галузях знання полягає у тому, що чимало правових категорій, які вироблені юридичною наукою, закріплюються в нормах права, і перетворюються в категорії права. У цій якості вони вже виступають не просто як атрибути абстрактного мислення, але і як загальнообов'язкові державні встановлення, як засіб регулювання суспільних відносин. Дуже часто в законах однією з перших статей виступає стаття «Основні поняття, що використовуються в цьому Законі», така стаття зустрічається навіть в окремих кодексах. Правові наукові поняття нерозривно пов'язані з правом як нормативною системою, тому правові наукові поняття або утілюються в правові поняття системи права, або намагаються там утілитися. Поняття «випадок» не виняток, воно всебічно досліджується у різних галузях правової науки та міститься у відповідному галузевому законодавстві. Юридична наука в такий спосіб визначає дане явище, випадок (казус) – це подія, яка настає не в силу спрямованої на неї волі особи і тому не може бути передбачена за даних умов; випадкова дія, яка (на відміну від умислу і необережності) має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елементу провини [1]. Словник цивільного права дає наступне визначення випадку, випадок (казус)– обставина яку ніхто заздалегідь не може передбачити [2]. Правове поняття «випадок» було відомо ще римському праву. Так у Дигестах Юстиніана, випадок розглядається як діяння яке нікому не може бути поставлено в провину, нещасний випадок за який ніхто не відповідає. «Випадок» є технічний вираз для загибелі або пошкодження речі, що відбулися без вини боржника. Якщо, наприклад, спадкоємець зобов'язаний видати річ третій особі відповідно до розпорядження заповідача а річ була втрачена, то в римському праві розрізняли: річ загинула з вини спадкоємця; річ загинула без його провини. У другому випадку ми маємо справу з «casus» [3]. У римському праві, якщо мова йде наприклад про загибель тварин, юрист зупиняється на тих випадках які відбуваються без провини. За загальним правилом в римському праві – за випадок ніхто не відповідає. Розкриваючи зміст поняття випадок, в сучасній юридичній літературі маються на увазі такі обставини (або події, або наслідки),

які дозволяють говорити про невинність боржника, якщо невиконання обумовлено цими обставинами. Випадок – це юридичний факт, за умови існування якого особа може бути звільнена від відповідальності, оскільки відсутня її вина. Випадкове, – вважав О.С. Іоффе, – це те, що виходить за межі винного» [4, с. 90]. Вину (у формі умислу або необережності) особи слід відрізняти від поняття непереборної сили. Римські юристи розрізняли простий випадок від *casus maior – vis maior*, тобто від непереборної сили, яку вони визначали, як випадок невідворотний, якому неможливо протистояти [2]. У вигляді прикладів непереборної сили вони наводять: землетрус, обвал землі, корабельна аварія, напад розбійників, піратів і ворога. Сьогодні в законодавстві до обставин непереборної сили відносять поняття «форс-мажор», так відповідно до ч. 2 ст. 141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо [5]. Р. Саватьє писав: «відомо, що при обґрунтуванні відповідальності принципом провини непереборна сила розглядається як такий збіг зовнішніх обставин, який виключає провину» [6, с.117]. В цьому правовий випадок, як такий, об’єктивний, інша справа, що в питаннях відповідальності право цікавлять не випадкові дії і їх результат самі по собі, а стан психіки особи в момент виникнення випадковостей, який, на противагу вині, характеризується

відсутністю зневаги або байдужості до інтересів суспільства або окремих осіб. Змістом провини є психічне відображення (або можливість відображення) в свідомості особи об'єктивних ознак ситуації, вчиненого діяння і «випереджаюче відображення» суспільно небезпечних наслідків. Вина характеризує суб'єктивну сторону правопорушення, тоді як випадок є об'єктивною категорією, об'єктивність випадку полягає в його невідворотності та розуміється як явище яке існує незалежно від людської свідомості, від її психічної оцінки того, що відбувається або того, що повинно і може відбутися.

Підсумовуючи, можна зазначити, що випадок сам по собі об'єктивний, а специфіка його різних видів, в тому числі і правового випадку повинна визначатися виходячи з об'єктивних критеріїв. Характерною особливістю як філософської випадковості, так і правового казусу є відсутність можливості передбачення. Іншою обставиною, що вказує на спільність філософської випадковості і казусу, є той факт, що явище, будучи з філософської точки зору випадковим, як правило, є казусом, і, навпаки, цивільно-правової випадок постає і як філософська випадковість. Але категорія «випадок» у праві виходить і за рамки філософської категорії і включає такі елементи, як «відсутність умислу, наміру, вини», які характерні лише для правового випадку. Виходячи з вищевикладеного, правовий випадок (казус) слід вважати видовим різновидом філософської випадковості.

Література:

1. Большой юридический словарь. Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. М.: ИНФРА-М, 1998. 790 с.
2. Грін О.О. Словник цивільного права 2-ге вид., перероб. і допов. Ужгород: ПП Данило С.І., 2009. 436 с.
3. Дигесты Юстиниана: в 8 т. отв.ред. Л.Л. Кофанов . М.: Статут, 2002. Т. I. 584с.
4. Иоффе О.С. О некоторых теоретических вопросах науки гражданского права. Вестник ЛГУ. 1948. №3. С. 90–94.
5. Про торгово-промислові палати в Україні: Закону України від 17.03.2020. № 530-IX. Відомості Верховної Ради України 1998. № 13, ст.52. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06. 2020).
6. Саватьев Р. Теория обязательств: Юридический и экономический очерк. М.: Издательство «Прогресс», 1972. 440 с.
7. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.